

Balıkesir Merkez ve Yakın Çevresinde Yerleşimin Tarihçesi: Tarihöncesi ve Eskiçağ*

*History of Settlement in Balıkesir Centre and
its Vicinity: Prehistoric and Ancient Eras*

Mustafa TÜRK**

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
16 Şubat/ February 2024

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
24 Mayıs/May 2025

* Bu çalışma, 6 Haziran 2024 tarihinde gerçekleştirilen II. Balıkesir Sempozyumu'nda sunulan ve özet metni yayınlanan "Balıkesir'in Eskiçağ Yerleşim Tarihine Dair Sorunlara Genel Bir Bakış" adlı sözlü bildirinin bir bölümünden geliştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/ Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8164-506X

E-posta/E-mail: mturk@bandirma.edu.tr

Atıf/Citation: Mustafa Türk, "Balıkesir Merkez ve Yakın Çevresinde Yerleşimin Tarihçesi: Tarihöncesi ve Eskiçağ", Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, 2 (Haziran 2025), s. 3-27.

ÖZ

Güney Marmara Bölgesi'ndeki Balıkesir, Batı Anadolu'da kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu modern yol ağlarının kesişme noktasındaki konumu ile dikkat çekmektedir. Kentin hem konumu hem de iklimsel özellikleri, yerleşim birimlerinin kuruluşu ve gelişimi açısından oldukça elverişlidir. Yapılan araştırmalar da bölgenin yerleşim tarihçesinin, Paleolitik döneme kadar geri gittiğini göstermektedir. Balıkesir merkezi ve çevresi, tarih öncesi (prehistoria) dönemlerde olduğu gibi tarihi çağlar boyunca da yerleşim görmüştür. Fakat kaynakların azlığı, araştırma eksikliği, tahribat ve bu civarda yaşayan toplulukların özellikleri gibi nedenlerden dolayı bölgenin yerleşim tarihi konusunda bazı sorunlar vardır. Antik kaynaklara baktığımızda, Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar Balıkesir merkezi ve yakın çevresinde herhangi bir kent

bulunmamaktadır. Bölgenin yerleşim tarihçesi de genellikle kaynakların Batı Anadolu için verdiği bilgiler üzerinden takip edilebilmektedir. Ayrıca bazı İlk Tunç Çağı merkezleri dışında tarih öncesi ve Eskiçağ yerleşim kalıntıları henüz sistemli araştırmalara konu olmamıştır. Bu çalışmanın amacı, antik edebi kaynaklar ve arkeolojik verilere dayanarak ana hatlarıyla Balıkesir merkezi ve çevresinin tarih öncesi ve eskiçağ yerleşim tarihinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar kelimeler: Balıkesir'in Yerleşim Tarihi, Prehistorik Dönem, Eskiçağ

ABSTRACT

Located in the South Marmara Region, Balıkesir comes to the fore thanks to its position at the intersection of modern north-south and east-west road networks in Western Anatolia. Both its geographical location and climatic characteristics have made the region highly suitable for the establishment and development of settlements. Previous studies indicate that the settlement history of the region dates back to the Paleolithic period. Balıkesir has been continuously inhabited not only throughout prehistoric times (Prehistory) but also during the historical periods. However, due to factors such as the scarcity of sources, limited studies, destruction, and the characteristics of the communities that inhabited the region, there are certain challenges regarding its settlement history. No city name associated with the region is mentioned in historical sources until the Roman Imperial Period. Consequently, the settlement history of the region can generally be traced through information provided by sources concerning Western Anatolia as a whole. Moreover, apart from a few Early Bronze Age centers, prehistoric and ancient settlement remains in the region have yet to be the subject of systematic investigations. This study aims to reveal the prehistoric and ancient settlement history of the Balıkesir region based on ancient literary sources and archaeological evidence.

Keywords: Settlement History of Balıkesir, Prehistoric Period, Ancient Age

Giriş

Yerleşme faaliyetlerinin geçmişi, insanlık tarihinin bilinen en erken evresi olan Paleolitik (Eski Taş) döneme kadar geri

gitmektedir. İnsanların avcı ve toplayıcı bir yaşam sürdürdüğü bu dönemde yerleşim için mağaralar ve korunaklı kaya dipleri kullanılmıştır. Daha korunaklı yer arayışı ya da av hayvanlarının ve toplanabilir yiyeceğin tükenmesi, yerleşim yerinin değiştirilmesini gerektirirken; mağara veya korunaklı kaya sığınağının her yerde bulunmaması ve yaşanılan alanla kurulan bağ, değişimi sınırlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihinin bir sonraki evresi olan Mezolitik/Epipaleolitik Dönem'in (Orta Taş) karakteristik yerleşim biçiminin “yarı göçebe yaşam” olması¹ Paleolitik Dönem'de de yerleşim alanlarının daha çok geçici bir süre için terk edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Taş Çağı'nın son döneminde (Neolitik) verimli ve toprağı işleme kolay alanlarda ekilen tarım ürünleri; ekim, koruma ve hasat gibi işlemler için aynı yerde sürekli konaklamayı gerektirmiş, böylece yerleşime uygun bölgelerde² önce geçici, daha sonra ise kalıcı barınaklar inşa edilerek Gordon Childe tarafından “insanlık tarihindeki ilk devrim”³ olarak tanımlanan yerleşik hayata geçilmiştir.

Kalkolitik dönemin başlarında yaşanan iklimsel değişiklik ve sabanın kullanımı, tarım ürünlerinden elde edilen verimi arttırarak bütün yakın doğuda nüfusun ve yerleşimlerin sayısının artmasına neden olmuştur.⁴ Üretim artışı köylerin nüfusunun artmasını sağlamıştır. Hatta bu dönem, “ileri üretim” veya “gelişkin köy” dönemi olarak da adlandırılmıştır. Bu dönüşüm, yine Gordon Childe'nin ifadesiyle insanlık tarihindeki ikinci devrim olan kenti⁵ ortaya çıkarmıştır. Bu tarihten itibaren kent, dönem ve coğrafyaya bağlı olarak kendi içinde bazı değişiklikler gösterse de insanoğlunun en önemli yerleşim biçimi haline gelmiştir. Antik Yunan uygarlığı MÖ. 8. yüzyılda “polis”

1 Veli Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, (İstanbul: İletişim, 2003), s. 37.

2 Tarımsal üretimin ilk kez nerede başladığı konusu tartışmalıdır. Önerilerden ilki ırmak kenarları, ikincisi ise Toros ve Zagros dağlarının etekleridir. Tartışma için bkz. Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 42.

3 Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, çev. Mete Tunçay, Alaeddin Şenel, (İstanbul: Alan, 1998), s. 47.

4 Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 75.

5 Childe, *Tarihte Neler Oldu*, s. 82.

denilen kent devleti modelini geliştirmiş⁶, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde ise Akdeniz dünyasında bu modelden dönüştürülen iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde ise hâkim güce bağlı bir kent modeli (pseudo-polis?) ortaya çıkmıştır⁷.

Bu çalışmada yukarıda özetlediğimiz yerleşim tarihinin, Balıkesir merkezi ve çevresindeki durumu aydınlatılmaya çalışılacaktır. Kronolojik sınır, tarih öncesi dönemlerden başlayıp Bizans'a kadar uzanmaktadır. Konunun kaynaklarından biri, arkeolojik araştırmaların sonuçlarıdır. Ancak bölgedeki arkeolojik araştırmalar yeterli düzeyde değildir. Kentlerin adları, konumları, tarihçeleri ve yapıları hakkında bilgi veren antik yazarların eserlerinde de yeterli bilgi yoktur. Yine de hem 20. yüzyılın başlarında tarih öncesi merkezlere yönelik yapılan çalışmalar hem de günümüze ulaşan yerleşim ve nekropol kalıntıları bize birtakım bilgiler sunmaktadır. Ayrıca bölgedeki bazı kentlerin isimleri, antik yazarlardan veya yazıtlardan öğrenilebilmektedir. Bütün bu kaynaklar, ana hatlarıyla da olsa bölgenin yerleşim tarihçesini ortaya koymaya imkân vermektedir.

Balıkesir Merkez ve Yakın Çevresinde Yerleşimin Tarihçesi

Balıkesir merkezi çevresi⁸, yukarıda kısaca özetlediğimiz yerleşik yaşama geçiş sürecinin henüz açık olmadığı alanlardan biridir. Araştırmalar, bölgede Paleolitik Dönem'e ait yerleşimlerin Balıkesir merkezi ile İvrindi ve Manyas ilçeleri çevresinde yoğunlaştığını göstermektedir.⁹ Fakat çeşitli el aletlerinden oluşan buluntular yüzey araştırmalarına dayandığı için Balıkesir merkezi çevresindeki Paleolitik yerleşimler konusunda henüz ayrıntılı bilimiz yoktur. Üstelik

6 Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun, (İstanbul: Ayrıntı, 2013), s. 162.

7 Sevgi Aktüre, *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 2018), s. 114.

8 Balıkesir çevresindeki tarih öncesi yerleşim merkezleri konusunda yapılan erken çalışmalarından biri D. H. French tarafından gerçekleştirilmiştir. Tespit edilen merkezler ve harita için bkz. D. H. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II: The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies*, 19 (1969) s. 43-47.

9 Halime Hüryılmaz, "Antik Dönemde Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, ed. F. Özdem (İstanbul: Yapı Kredi), 2003, s. 11; Mustafa Türk, "Balıkesir Merkezi Çevresindeki Roma İmparatorluk Dönemi Kentleri", *BANÜSAD*, 3/2, (2020), s. 102.

buluntular mağaralarda değil genelde geçici yerleşme yerleri olduğu anlaşılan düz yerleşmelerde ele geçmiştir. Aynı durum Neolitik Dönem için de geçerlidir. Anadolu Neolitiği, Paleolitik Dönem'e göre daha iyi araştırılmış olmakla birlikte, bölgede tespit edilen merkez sayısı şaşırtıcı bir şekilde hem Paleolitik hem de İlk Tunç Çağı'na göre oldukça azdır. Bu durum, uzmanlar tarafından “alüvyal ovalarda yer alan Neolitik yerleşimlerin zamanla dolgu altında kalmış olmasıyla” açıklanmaktadır.¹⁰

Kalkolitik Dönem'de Anadolu coğrafyasında henüz yazı kullanılmamaktadır. Fakat seramik, mimari, heykelcik gibi arkeolojik buluntuların gösterdiği benzerliklerden yola çıkılarak belli kültür bölgelerinin varlığı saptanmıştır. Anadolu Kalkolitliğinin, tespit edilen kültür bölgelerinden birisi de Kuzey Batı Anadolu'dur.¹¹ Ancak bölgede saptanan merkez sayısı fazla değildir. Bu durum, dönemin sonlarında yaşanan yangın ve istilalara bağlanmaktadır.¹² Sonraki evreyi oluşturan İlk Tunç Çağı'na ait Troia I'nin surla çevrili olması, bölgede güvenlik kaygılarının ön plana çıktığını göstermektedir. Havran yakınlarındaki, Karanlık Mağara'da Kalkolitik döneme ait unsurların ortaya çıkması da¹³ insanların korunaklı alanlara çekilmiş olmasına işaret ettiğinden bu istilaların Balıkesir'in batısını etkilediğinin kanıtı olarak görülebilir. Lakin Balıkesir merkezi çevresinde yoğunlaşan Kalkolitik yerleşimlerin verileri henüz istilayı doğrulayacak durumda değildir.

Buna karşın bölgede İlk Tunç Çağı'nda, araştırmacılar tarafından Yortan Kültürü olarak adlandırılan gelişkin bir kültürün ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu kültür, adını ilk kez tespit edildiği

¹⁰ Hüryılmaz, "Antik Dönemde Balıkesir", s. 12.

¹¹ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 78.

¹² Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 78.

¹³ Karanlık Mağara, Küçükçal ve Büyükçal Tepe arasındaki boğazda yer alan ve İnboğazı Mağaraları olarak tanımlanan mağaralardan biridir. Bugün mağara iki tepe arasında inşa edilen baraj suları altında kalmıştır. Ancak İ. Kılıç Kökten tarafından yapılan çalışmalar mağaranın stratigrafisini ortaya koymuştur. Ele geçen buluntular için bkz. İ. Kılıç Kökten, "1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor", *Belleten*, XIII/52 (1949), s. 814-815. Günümüzde ise bölgede baraj suyundan etkilenmemiş olan Andık Mağarası'nda Doç. Dr. Derya Yalçıklı tarafından kazı çalışması yürütülmektedir.

köyden (Yortan)¹⁴ almaktadır. Kültürün günümüze ulaşan en önemli unsurları ise ölü gömme gelenekleri ve seramik kaplardır. Ölüler, etrafı taşlarla desteklenebilen küpler içine “hocker” tarzda konulmuştur. Küpler, yassı bir taşla kapatılan ağızları doğuya bakacak şekilde sırayla dizilmiştir.¹⁵ Ölülerin içine gömüldüğü kaba hamurlu küpler dışında mezar hediyesi olarak konulan çeşitli kaplar ele geçmiştir. Bu kaplar, form ve bezeme açısından kendine has özellikler göstermektedir.¹⁶

Babaköy ve Ovabayındır nekropollerini kültürün Balıkesir merkezi çevresine yayıldığını göstermektedir. Buralarda tespit edilen nekropollerde aynı ölü gömme gelenekleri tespit edilmiştir. Ayrıca Balıkesir çevresinde yapılan yüzey araştırmalarında İlk Tunç Çağı buluntusu veren pek çok alan da saptanmıştır.¹⁷ Bu durum, İlk Tunç Çağı'nda Balıkesir çevresindeki yerleşimlerin sayısının ve nüfusunun arttığını göstermektedir. Artışın nedeni de araştırmacılar tarafından Kalkolitik yerleşimlerin uygun koşullar sonucu gelişmesine bağlanmaktadır.¹⁸

Yalnız Yortan, Babaköy ve Ovabayındır'da yapılan arkeolojik araştırmalar daha çok nekropollere dair veriler sunmaktadır. Bu nekropollerin yerleşimleri konusunda Ovabayındır'dan elde edilen bilgiler dışında fazla bir bilgi yoktur. Burada avlulu evlerin birinde Kalkolitik Çağ'ın özelliği olan bir çocuk mezarı tespit edilmiştir.¹⁹ Oysa İlk Tunç Çağı'nda ölülerin tümüyle yerleşim dışına gömülmeye başlandığı bilinmektedir.²⁰ Yerleşimlere dair verilerin azlığı İlk Tunç Çağı

14 Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı olan köy, sonradan Bostancı adını almıştır. Gönen'in Bostancı Mahallesi'nin eski adının da Yortan olması ilginç bir benzerliğe işaret etmektedir.

15 Mustafa Türk, “Antikçağ'da Mysia ve Arkeolojisi”, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 37-38.

16 Çeşitli müzelerdeki Yortan kültürü kapları Turhan Kâmil tarafından incelenerek, buluntular A, B ve C olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Türk, “Antikçağ'da Mysia ve Arkeolojisi”, s. 39.

17 Hüryılmaz, “Antik Dönemde Balıkesir”, s. 13, 14; Mustafa Türk, “Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 26-27.

18 Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 100.

19 Türk, “Antikçağ'da Mysia ve Arkeolojisi”, s. 40-41. Kalkolitik Çağ'da çocuklar ev içine, yetişkinler ise yerleşim dışına gömülmektedir.

20 Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 101.

sonlarında yaşanan su baskınlarına bağlanmıştır. İleri sürülen teoriye göre; bölgede su kaynaklarının bolluğu nedeniyle yerleşim için kullanılabilecek alanların sayısının fazla olması, höyüklerin yükselmesini engellemiş, dolayısıyla alüvyal ovalarda düz yerleşme özelliği gösteren Yortan kültürü merkezleri su baskınlarından etkilenerek terkedilmiştir. Yapı malzemesinin kerpiç olması da kalıntıların tahribatını hızlandıran önemli bir unsurdur. Bu durum kültürün batı Anadolu'daki diğer Tunç Çağı merkezleri, özellikle de Troia I ve Troia II ile arasındaki ilişkiyi saptamayı zorlaştırmaktadır.

Batı Anadolu Tunç Çağı yerleşmeleri konusundaki bir başka problem ise, yerleşmelerin Ege'nin karşı kıyısı ve Mezopotamya ile ilişkisidir. Troia II'de çömlekçi çarkının kullanılması Mezopotamya ile ilişkinin kanıtı²¹ olarak karşımızda durmakta ise de Orta Anadolu yerleşmeleri aracılığı ile sağlanmış olması muhtemel bu ilişki, düşük seviyede olmalıdır. Buna karşılık, Batı Anadolu Tunç Çağı yerleşimlerinde karşılaşılan Myken seramikleri²² ile Ege adaları ve Batı Anadolu merkezleri arasındaki mimari benzerlik²³ Batı Anadolu'nun Yunan anakarası ile güçlü ilişkisinin kanıtları olarak sunulabilir. Ancak arkeolojik veriler yetersiz olduğu için ilişkilerin iç kesimlerdeki yansıması belirsizdir.

Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Batı Anadolu yerleşimleri sönükleşerek, Mezopotamya ile ticari ilişkisi güçlü olan Orta Anadolu yerleşimleri gelişmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan bu dönemde Mezopotamya ile kurulan sistemli ticari ilişki, Anadolu'da yazının ilk kez kullanılmasını, dolayısıyla tarihi devirlerin başlamasını sağlamıştır. Buna karşılık Balıkesir çevresinde yerleşimlerin²⁴

²¹ Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, s. 106.

²² Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, (Ankara, Tübitak, 1998), s. 13.

²³ Ümit Gündoğan, "MÖ 3. Binyılda Batı Anadolu ve Doğu Ege Adaları'nda Toplumsal Yapının Mimariye Yansıması", *Turkish Studies*, 19/2 (2024), s. 649 vd.

²⁴ Tunç Çağı'nda Batı ve Güney Anadolu'da Luvilerin yaşadığı bilinmektedir. Hitit belgelerinde de Mysia ile özdeşleştirilen Masa ülkesi adlı bir bölge vardır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi Balıkesir merkezi çevresindeki Orta ve Geç Tunç Çağı yerleşimleri hakkındaki arkeolojik verilerin yetersiz olması, şu aşamada Luviler'in bölgedeki varlığını kanıtlamayı imkânsız kılmaktadır. Bölgeye adını veren Mysialılar da Hititlerin yıkıldığı tarihlerde Anadolu'ya girmiştir. Dolayısıyla daha önceki adlandırma, şayet coğrafik bir tanım içermiyorsa Mysialılarla değil başka bir halkla bağlantılı olmalıdır.

zayıflaması aynı zamanda bölgeyi, Demir Çağı başlarında gerçekleşen istilalara açık hale getirmiştir. Nitekim Mysialılar, MÖ. 1200'lü yıllardan sonra Balkanlardan Anadolu'ya geçerek, önce Marmara Denizi'nin (Propontis) güney ve batısına yerleşmiş, daha sonra gerek kendi aralarındaki mücadeleler gerekse de soydaşları Phrygler'in baskısıyla güneye doğru hareket ederek Kaikos (Bakırçay) Irmağı'na kadar yayılmışlardır.²⁵ Fakat Mysia coğrafyasında bugüne kadar bu halka ait herhangi bir yerleşim ortaya çıkarılamamıştır.²⁶ Bunun nedeni Mysialıların, göçebe yaşam tarzlarıdır.

Mysialılar, anayurtlarındaki coğrafik koşullara benzer özelliklere sahip iç kesimlerdeki yükseltilerde boylar halinde yaşamışlardır. Bu boyların önceki yerleşimlerle ilişkileri ilk başlarda yağma ile sınırlı olmalıdır. Mevcut yerleşimlerin güçsüzlüğü ve aralarında bir bağ bulunmaması, Mysialılar'a karşı koyamamalarına neden olduğu gibi; Mysialıların kendi aralarında birlik olamaması da yaşadıkları coğrafyanın önce Lydialıların, ardından Perslerin hakimiyetine girmesine yol açmıştır. Her iki krallık da bölgenin kontrolünü stratejik noktalarda yeni baştan kurduğu ya da geliştirdiği kentler üzerinden sağlamıştır. Balıkesir merkezi çevresinde henüz Lydialılar ya da Perslerce kurulmuş bir yerleşim tespit edilememiştir. Ancak hem yazınsal kaynaklar hem de arkeolojik veriler Daskyleion ve Adramytteion'un Lydialılar döneminde geliştirildiğini göstermektedir. Nitekim ilki adını Gyges'in babası Daskylos'dan²⁷, ikincisi ise Alyattes'in oğlu Adramys'den²⁸ almıştır. Her iki yerleşimin, Lydialılar öncesine giden

²⁵ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2012), XII, VIII, 3.

²⁶ Antik kaynakların Mysialılar, Phrygler ve Lydialıların akraba olduklarına dair aktarımları, haliyle ölü gömme gelenekleri konusunda benzerlikler aramamıza neden olmaktadır. Lydialıların ve Phryglerin tümülüs tipi mezarları vardır. Aynı geleneğin Mysialılar'da bulunup bulunmadığına dair ise elimizde henüz bir belge yoktur.

²⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2004), I, 8.

²⁸ Bu konudaki antik kaynaklardan birisi Stephanos Byzantinos'dur. Bkz. Stephanos Byzantinos, *Stephani Byzantii Ethnica, Vol. I*, çev. Margarethe Billerbeck, (Berlin: Walter De Gruyter, 2006) I, 60. Strabon'da ise Adramytteion kentinin kuruluşu ile ilgili iki farklı ifade vardır. Bunlardan ilkinde kenti Atina kolonisi olarak gösterir. İkinci ifadesinde de kentin Lydialılar tarafından kurulduğunun söylendiğini aktarmaktadır. (Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, XIII, I, 51; XIII, I, 65). Atinalılar tarafından Delos Adası'ndan sürgün edilen halkın MÖ. 422 yılında Daskyleion satrapı Pharnakes

bir geçmişi olmasına rağmen bu dönemde Lydia krallarınca geliştirilerek kent haline getirildiği anlaşılmaktadır.

Kıyılardaki boşluk ise Dorların Yunan anakarasını istilasının ardından Ege Adaları ve Anadolu'nun batı kıyılarına yapılan göçlerle, sonrasında ise kolonizasyon hareketleri çerçevesinde kurulan kentlerle doldurulmuştur. MÖ. 1200'lü yıllarda gerçekleştiği ileri sürülen Deniz Kavimleri Göçü'nün hemen ardından MÖ. 1050-900 yılları arasında Dorların baskısıyla Aioller ve Ionlar Batı Anadolu kıyılarına gelerek sonradan kendi adlarını alacak bölgelere, en son gelen bir kısım Dorlar da Güney Batı Anadolu'ya (Karia) yerleşmiştir.²⁹ Her ne kadar göçlerin iç bölgelere yayılmamasının nedeni, buralarda yaşayan savaşçı özelliklere sahip yerel topluluklara bağlanabilirse de geçimlerini denizden kazanan Hellenlerin bu konuda çok istekli oldukları da düşünülemez. Yani Batı Anadolu toprakları MÖ. I. binyılın ilk yarısında; iç kısımlarda MÖ. II. binyıldan itibaren bölgede yaşayanlar ve MÖ. 1200'lerde gelen Thrak kökenli halklar; kıyılarda ise Dor göçlerinden sonra Yunan anakarası ve Ege Adaları'ndan gelenler olmak üzere, yaşam biçimi ölçeğinde kendiliğinden paylaşılmıştır.³⁰ Genelde doğal sınırlarla ayrılan bu halkların ilk başlarda çok az karşı karşıya geldikleri söylenebilir. Ancak bu dönem yerleşimleriyle ilgili bilgilerimiz azdır. Bunun temel nedeni, istilalarla bağlantılı olarak MÖ. 1200'lü yıllardan MÖ. 8. yüzyıla kadar kargaşanın hâkim olduğu ve yazının kullanılmadığı karanlık bir dönemin yaşanmış olmasıdır.

Ege ve Yunan dünyasında MÖ. 750-550 yılları arasındaki dönem, "Büyük Kolonizasyon Dönemi" olarak bilinir. Bu dönemde yaşanan bazı gelişmeler³¹, bir kısım kimselerin kentlerden çıkarak farklı bölgelerde koloniler kurmasına yol açmıştır. Ancak kolonistlerin kent

tarafından Adramytteion'a yerleştirilmesinin kentin kökeni konusunda yazarı yanılttığı anlaşılmaktadır. (David Magie, *Anadolu'da Romalılar 3, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Neziha Başgelen-Ömer Çapar, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2003), s. 61).

²⁹ Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS. 4. Yüzyıllar Arası)*. (İstanbul: İletişim, 2007), s. 20-22.

³⁰ Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri", s. 27-28.

³¹ Mustafa Türk, "Eskiçağ Anadolu'sundan İki Tarihsel Kesit: Asur Ticaret Kolonileri ve Büyük Kolonizasyon Dönemi", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Güncel Çalışmalar*, ed. Prof. Dr. Sultan Baysan, Dr. Özgür Işık, (Ankara: Platunus Publishing, 2024), s. 156.

kurmak için tercih ettiği yerler iç kısımlar değil Marmara, Karadeniz ve Akdeniz kıyıları olmuştur. Bu durum hem kolonizasyonun sebeplerinden hem de Hellenlerin yaşam tarzlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kolonizasyon faaliyetlerinin iç kısımlara kentleşme açısından olumlu bir katkısı olmamıştır. Lydia krallarına bağlılıklarını bildirerek varlıklarını devam ettiren kıyılardaki Hellenler ile iç kısımlardaki köy ve kasabalar, MÖ. 547 yılında Lydia hanedanının sona ermesiyle bu kez Pers hâkimiyeti altına girmiştir. Pers hâkimiyetinin kıyılardaki yerleşme faaliyetine en büyük etkisi, kolonizasyon faaliyetlerini sona erdirmiş olmasıdır.³² Bu dönemde Balıkesir çevresindeki en önemli yerleşim, Manyas Gölü'nün güney doğusunda yer alan Daskyleion'dur. 1988 yılından beri burada yapılan kazılar; yerleşimin Akhamenid dönemi öncesine giden geçmişine rağmen, Akhamenid döneminde Pers etkilerini de taşıyan bir şehircilik anlayışıyla geliştirildiğini göstermektedir.³³ Bu gelişimde; topraklarının verimliliği, Batı Anadolu ticaret yollarını kontrol altında tutabilecek konumda olması ve özellikle de Perslerin Batı Anadolu'daki iki önemli satraplık merkezinden birisinin burada yer alması etkili olmuştur. Daskylitis Gölü (Manyas Gölü) kıyılarının, doğu uygarlıklarının kral ve soylularının dinlenme ve eğlence isteklerini karşılayacak özelliklere sahip olması da kenti Perslerin Batı Anadolu'daki önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir.³⁴

Balıkesir'in Üçpınar Mahallesi'nde yer alan ve Pers hakimiyeti dönemine tarihlenen görkemli tümülüsün de (Üçpınar Tümülüsü)³⁵ ortaya koyduğu gibi Balıkesir merkezi, Pers hakimiyeti döneminde yerleşim açısından tamamen boş değildir. Fakat genelde akraba topluluklardan oluşan yerleşimler, küçük boyutludur ve tarihsel olarak fazla etkileri yoktur. Dönemin en dikkat çeken konusu, Perslerle Hellenler arasındaki mücadelelerdir. Balıkesir merkezi çevresindeki yerleşimler, bazı özellikleri nedeniyle Pers-Hellen savaşları sırasında öne çıkmadıkları gibi olumsuz sonuçlarından da kıyılardaki kentlere

³² İsmail Gezin, *Arkaik ve Klasik Dönemde Batı Anadolu*. (Ankara: Detay, 2007), s. 180.

³³ Çiçek Karaöz vd., “Balıkesir’de Bir İlk Çağ Eyalet Başkenti: Daskyleion”, *Aktüel Arkeoloji*, 80, (2021), 41-43.

³⁴ Karaöz vd., “Balıkesir’de Bir İlk Çağ Eyalet Başkenti: Daskyleion”, 41-42.

³⁵ Tümülüste ele geçen buluntular bugün Bursa Arkeoloji Müzesi’nde sergilenmektedir.

göre daha az etkilenmişlerdir. Bu özelliklerden birisi, bölgenin Perslerin dikkatini çekecek ölçüde ekonomik zenginliğe sahip olmamasıdır. İç bölgelerdeki kabilelerin kendi aralarında mücadele içinde olmaları ve birlik duygularının zayıf olması gibi nedenlerle, Persler bu toplulukları tehdit olarak algılamamıştır. Ayrıca iç bölgeler, ekonomik anlamda dışa bağımlı olmadığından Perslerin boğazları kontrolü altına alması, bu bölgedeki yerleşimlerin ekonomik çıkarlarını fazla etkilememiştir. Buna karşılık boğazlardaki Pers etkinliğinin, Batı Anadolu'daki Hellen kökenli kentlerin Karadeniz'le olan ticaretini sekteye uğratması, Ionia İsyanı'nın en önemli nedeni olarak gösterilmektedir. Ionia İsyanı'ndan sonra Perslerin Yunanlılara karşı nefretinin artmasına ve Marmara Denizi kıyısındaki kentlerin, isyana verdikleri destek nedeniyle acımasızca cezalandırılmasına rağmen, Balıkesir çevresindeki yerleşimlerin isyana açık destek vermemeleri ve bölge halkının etnik kökenlerinin³⁶ farklı olması bölgeyi Pers krallarının ana hedefi dışında tutmuş olmalıdır. Bütün bunlar Antikçağın en önemli savaşlarından biri olan Pers-Hellen savaşlarında Balıkesir merkezi çevresindeki yerleşimlerin fazla zarar³⁷ görmesini engellemiştir. Aynı durum Atina-Sparta arasındaki Peloponnessos Savaşları (MÖ. 431-404) için de geçerlidir. Savaşın sonlarına doğru mücadele boğazlar ve Marmara Denizi kıyılarına kaymış³⁸ olmakla birlikte, iç kısımlar bu mücadelelerden fazla etkilenmemiş olsa gerektir.

İç kesimler her iki mücadele sırasında da asker temin edilen yer konumundadır. Ayrıca Balıkesir, batı Anadolu'daki iki satraplık merkezi olan Daskyleion ve Sardes arasındaki konumu nedeniyle Perslerin sık kullandığı güzergâh üzerinde yer almaktadır. Bu durum, bölgede Pers kültürünün yayılmasını sağladığı gibi, bölgeye Hellen kültürünün etkilerinin de Pers-Hellen savaşları nedeniyle dolaylı yoldan girmesine neden olmuştur. Bölge, bugün olduğu gibi Gökçeyazı ve İvrindi üzerinden Adramtiteion Kolpos'a bağlanmakta ise

³⁶ Bölgenin Hellenistik Dönem öncesindeki halkı, MÖ. 2. binyıldan bu yana bölgede yaşayan halklarla, MÖ. 1200'lerde bölgeye gelen Mysia kabilelerinden oluşmaktadır.

³⁷ Perslerin Ionia İsyanı sonrasında Batı Anadolu kentlerinde yaptığı tahribat, kentlerin planlı bir şekilde yeniden inşa edilmesine yol açarak, planlı şehirciliğin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

³⁸ Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar*, s. 79.

de Propontis kıyılarından güneye doğru giden yolların daha işlek olması, Balıkesir merkezi çevresine Hellen kültürünün Hellenistik dönem öncesindeki etkilerinin Aioller aracılığı ile değil; önce Lydia-lılar, sonrasında ise Persler ve kuzeydeki koloniler aracılığıyla girmiş olabileceğini düşündürmektedir. Makestos ve Kocaçay vadilerindeki yerleşimler, bu gelişmelerin en belirgin görülebileceği yerlerdir.

Büyük İskender'in MÖ. 334 yılında Granikos Irmağı (Biga Çayı) kenarında Pers ordusunu yenerek Batı Anadolu'yu ele geçirmesi sonrasında Hellen kökenli kentlere sağladığı özgürlük³⁹, kıyılardaki kentlerle küçük boyutlu ticari ilişkisi olan iç kesimlerde de hissedilmiştir. İskender'in iç kesimleri etkileyen bir başka faaliyeti ise kıyılardaki kentlere topraklarını kentleşme açısından zayıf olan bölgelere doğru genişletme hakkı vermesidir.⁴⁰ Bu genişleme, görünüşte ekonomik sömürü anlamına gelse de aynı zamanda Hellen kültürünün (din, sanat ve yazı) iç bölgelere yayılmasına neden olduğu için bölge halkının gelişiminde önemli bir rol oynamış, küçük yerleşimler kıyı kentleri himayesinde gelişme imkânı bulmuştur. Balıkesir merkezi çevresindeki kentleşme belirtileri de ilk kez bu dönemde görülür. Yerleşimler, tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi sakinlerine alüvyal ovalarda tarım imkânları ve vadilere hâkim tepelerde korunaklı alanlar sunan Makestos ve Kocaçay ırmakları boyunca yoğunlaşmaktadır. Her iki ırmak, gemilerle baştanbaşa kat edilebilecek özellikte olmasa da kereste taşımacılığına ve sallarla yapılan kısa mesafeli taşımacılığa elverişlidir. Kuzey-güney yönlü yol ağlarının genelde Makestos ve Kocaçay vadilerini takip etmesi de buralardaki yerleşimler açısından avantaj sağlamıştır.

İskender'in ölümünden sonra hâkim olduğu topraklar önce generalleri (Diadochoi) tarafından yönetilmiş, sonrasında ise hayatta kalan generaller hâkim oldukları bölgelerde krallıklarını ilan etmiştir. Diadochoi ve Hellenistik kralların, yerleşimlere bakışı İskender ile benzerdir. Diadochoi ve Hellenistik kralların iki özelliği, Batı

³⁹ Büyük İskender, Diadochoi ve Hellenistik krallar; kentlerin özgürlüğünü politik bir araç haline getirmiştir. Başlangıçta kentlere özgürlük vaat ederek, onların desteğini almaya çalışmışlar sonrasında ise kentleri hegemonyalarına almışlardır.

⁴⁰ Derya Çığır Dikyol, "Kuzey Mysia'nın Tarihi Coğrafyası (M.Ö. 8.-2. Yüzyıl)", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 136.

Anadolu'nun tamamı gibi Balıkesir çevresindeki yerleşmeler açısından da olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan biri, kralların kentlere özgürlüklerini vererek, onları kendi yanlarına çekme çabalarıdır. Bu durum, Kuzey Batı Anadolu'da etkin olan Lysimakhos, Antiokhos, Seleukos ve Pergamon krallıklarının politikalarında açıkça görülmektedir. Hellenistik kralların kendileriyle iyi ilişki içinde olan kentlere, topraklarını komşuları aleyhine genişletebilme imkân vermesi kentleri Hellenistik krallara yakınlaştırmıştır. Fakat bu tutumun görünüşte olduğu, tıpkı Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde gibi Diadochoi ve Hellenistik kralların da bölge kentlerini içten içe kontrolleri altına alma amacı güttükleri anlaşılmaktadır.⁴¹ Dolayısıyla kentlerin kralları onurlandırmaları onların iyi tutumlarından değil bilakis krallarının orduları, ihtirasları ve saygınlıkları sayesinde kazandığı güçlerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Seleukosların kuzeybatı Anadolu'daki hakimiyetinin sona ermesi, bazı Batı Anadolu kentleri tarafından (Lampsakos, Aleksandria Troas vb.) altın sikke basılarak kutlanmıştır.⁴²

Hellenistik kralların diğer bir özelliği, kendi itibarlarını arttırmak amacıyla eski yerleşimleri geliştirmeleri ve gerekli gördükleri alanlarda yeni kentler kurmalarıdır. Kuzey Batı Anadolu'da bunun iki önemli örneği Aleksandria Troas ve Prusa⁴³ kentleridir. İlk Antigonos (Monophtalmos) tarafından Antigoneia adıyla çevredeki küçük yerleşimler birleştirilerek kurulmuştur. Fakat Antigonos'un İpsos Savaş'ında (MÖ. 301) öldürülmesi sonrası kent, Lysimakhos'un eline geçince adı Aleksandria Troas olarak değiştirilmiştir.⁴⁴ Bithynia bölgesinde yer alan Prusa da Bithynia kralı Prusias tarafından kurulmuştur.⁴⁵ Hellenistik krallıkların yerleşimlerin gelişmesindeki etkisini

41 Hatice Palaz Erdemir, 2004, "Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler", Adalya, 7, (2004), s. 171.

42 Çığır Dikyol, "Kuzey Mysia'nın Tarihi Coğrafyası (M.Ö. 8.-2. Yüzyıl)", s. 167.

43 Antikçağ'da aynı adı taşıyan üç kent vardır: Prusas ad Olympum (Bursa); Prusias ad Mare (Kios); Prusias ad Hypium (Üsküp).

44 Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), s. 68.

45 Plinius, kuruluşu Bithynia kralına sığınan Kartaca'lı Hannibal'e atfetmektedir. (Plinius, *Naturalis Historia*, V, çev. Gerhard Winkler, (München, Artemis & Winkler, 1993), V, 148). Fakat kentin daha çok Hannibal'in önerisiyle Prusias tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Strabon ise *Geographika* adlı eserinin XII. Kitap, 4. bölüm,

gösteren Mysia'daki en önemli örnek ise Pergamon'dur. İlk kez Pers satrabı Kyros'un, ağabeyi Artakserkses'e karşı giriştiği mücadelede Kyros'un yanında savaşan Hellen paralı askerlerin geri dönüşü sırasında adı geçen⁴⁶ Pergamon, elverişli konumuna rağmen Hellenistik dönemde bu konumu iyi değerlendiren Philetairos'a kadar sönük bir yerleşim olarak kalmıştır.

Tarihsel kayıtlarda Balıkesir merkezinde Hellenistik Dönem'e tarihlenen herhangi bir kent yoktur. Bölgeye en yakın Hellenistik kent, Balya yakınlarına lokalize edilen Perikharaksis'dir. Kent; Hellenistik dönemin iki önemli merkezi Pergamon ve Kyzikos arasında, Kocaçay vadisini takip eden güzergâh üzerindedir. Yerleşimin gelişmesinde konumunun avantajı yanında bölgedeki gümüş yatakları da önemli bir rol oynamıştır.⁴⁷

Balıkesir çevresi, MÖ. 129 yılında Pergamon Krallığı topraklarında Asia Eyaleti'nin (Provincia Asia) kurulmasıyla Roma hakimiyetine girmiştir. Mysia'daki Kyzikos, Miletopolis, Pergamon gibi kentler Roma döneminde eski önemlerini korumuşlardır. Ayrıca Kuzeybatı Anadolu'daki Lampsacus⁴⁸, Apameia⁴⁹, Aleksandria Troas⁵⁰ ve Parion⁵¹ kentleri Caesar döneminde koloni statüsü verilerek geliştirilmiştir. Kentleşmenin zayıf olduğu iç kesimlerde ise Roma hakimiyetinin başlangıçta yeterince yerleşmediği, I. Mithridates Savaşı'ndan (MÖ. 88-85) sonra güçlendiği bilinmektedir.⁵² Roma, Cumhuriyet

3. kısmında (XII.4.3), Prusa'nın kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır: "Prusa, Mysia Olymposu üzerinde yer alır; iyi yönetilen bir şehirdir, Frigler ve Mysialılarla sınır komşusudur ve Kroisos ile savaşan Prusias tarafından kurulmuştur." Kroisos ile Prusias'ın yaşadıkları döneme baktığımızda 300 yıllık bir dönem farkı göze çarpmakta, bu görüşün hatalı ve mantıksız olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bkz. Onur Günday, "Hannibal'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Libysa (Gebze?) Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, (2017), s.173.

⁴⁶ Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, çev. Oğuz Yarlıgış, (İstanbul, Kabalcı, 2011), VII, VIII.

⁴⁷ Hasan Malay, "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, II, (1983), s. 55.

⁴⁸ Colonia Gemina-Gemella-Iulia Lampsacus.

⁴⁹ Colonia Iulia Concordia.

⁵⁰ Colonia Augusta Aleksandria Troas.

⁵¹ Colonia Gemina Iulia Pariana.

⁵² Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, s. 44.

Dönemi'nde Anadolu'da kurduğu kolonilerle kentlileştirme faaliyetine başlamıştır⁵³. Ancak bu dönemde Mysia'nın iç kesimlerinin henüz hedefte olmadığı görülmektedir.

Balıkesir merkezi çevresindeki asıl kentleşme faaliyetleri de MS. II. yüzyılın başında Hadrianus zamanında gerçekleşmiştir. MS. 117-138 yılları arasında imparatorluk yapmış olan Hadrianus; eyaletlerdeki eski kentleri geliştirmiş, kentlerdeki yapılaşma faaliyetlerini desteklemiş ve kentleşme açısından zayıf bölgelerde yeni kentler kurmuştur. Mysia, imparatorun bu politikasının en iyi görüldüğü bölgelerden biridir. Kyzikos, Pergamon gibi bölgenin önemli kentlerinde Hadrianus döneminde yoğun bir yapılaşma faaliyeti dikkat çekmektedir. MS. 114 yılında yapımına başlanan Pergamon'daki Traianus Tapınağı, Hadrianus'un desteğiyle tamamlanarak MS. 129 yılında açılmıştır.⁵⁴ Ayrıca kentteki Odeon, Asklepieion, Kızıl Avlu, Gymnasion, Stadion, Amphitiatro ve aşağı kentteki tiyatronun yapımı Hadrianus dönemine tarihlenmektedir.⁵⁵ Kyzikos'taki⁵⁶ imar faaliyetlerinin en dikkat çekenini ise Neokoria⁵⁷ ünvanlı Hadrianus Tapınağı'dır. Yapımına MS. I. yüzyılda başlanan tapınağın tamamlanmasında en büyük pay Hadrianus'a aittir.

İmparator, Kuzeybatı Anadolu'da; Hadrianoi (Orhaneli), Hadrianeia (Dursunbey) ve Hadrianoutherai (Balıkesir) adlı üç yeni kent (Şekil 1) kurmuştur.⁵⁸ Bithynia sınırları içinde yer alan Hadrianoi, bugün Bursa'nın Orhaneli ilçesine lokalize edilmektedir. İmparatorun adını taşıyan diğer iki kentten biri Balıkesir'in Dursunbey ilçesine lokalize edilen Hadrianeia'dır. Kentin adı Bizans dönemi kilise örgütlenmesine

⁵³ Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar*, s. 173.

⁵⁴ Onur Gülbay, *Anadolu'da Hadrianus'un İzleri İmparator Hadrianus Dönemi Anadolu'da İmar Faaliyetleri*, (İzmir: Sakin, 2023), s. 184.

⁵⁵ Gülbay, *Anadolu'da Hadrianus'un İzleri İmparator Hadrianus Dönemi Anadolu'da İmar Faaliyetleri*, s. 43.

⁵⁶ Hadrianus'un Kyzikos'a yaptığı yardımlar için bkz. Malalas, *Weltchronik*, çev. Johannes Thurn, Mischa Meier, (Stuttgart, Anton Hiersemann, 2009). XI, 279; 2, 7.

⁵⁷ Hadrianus, MS. 123 yılında kente ilk Neokoros unvanını vermiştir. Kyzikos'a ikinci Neokoros unvanı ise imparator Caracalla (211-217) tarafından verilmiş ve o dönemde kent *Philosebaste* lakabını almıştır (Hüryılmaz, "Antik Dönemde Balıkesir", s. 18).

⁵⁸ Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri", s. 30.

dair kayıtlarda Hellespontus Eyaleti içinde geçmektedir.⁵⁹ Orhaneli çevresinde ele geçen yazıtlarda olduğu gibi Dursunbey çevresine ait yazıtlarda da İmparator, kurucu ve kurtarıcı olarak anılmaktadır.⁶⁰ Üçüncü kent ise bugünkü Balıkesir merkezine lokalize edilmektedir. Kent, aynı zamanda Balıkesir'in yerleşim tarihinin Eskişehir ayağındaki en önemli evresini oluşturmaktadır. Fakat diğerlerinde olduğu hem yazınsal kaynaklar hem de arkeolojik veriler, Hadrianoutherai ile ilgili de ayrıntılı bilgiler sunmamaktadır.

Şekil 1. Kuzey Batı Anadolu'daki Antikşehir Kentleri
(W. M. Calder; G. E. Bean, A Classical Map of Asia Minor)

Hadrianus döneminde bölgedeki bazı mevcut yerleşimler de yeniden yapılandırılmış olmaları dolayısıyla imparatorun adını taşımaktadır. Bunun Mysia'daki en önemli örneği Stratonikeia (Siledik) kentidir. Seleukos Kralı I. Antiokhos tarafından MÖ. III. yüzyıl başlarında karısı Stratonike onuruna kurulmuş ve Pergamon Kralı II. Eumenes tarafından genişletilmiş olan kent, Hadrianus tarafından MS. 123/124 yılında birbirine yakın iki Hellenistik koloni (Stratonikeia, Indeipedion) birleştirilerek *Stratonikeia Hadrianopolis* adıyla

⁵⁹ Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskişehir Kentleri", s. 31.

⁶⁰ Hadianeia (Dursunbey) yazıtları için bkz. Elmar Schwertheim, *Die Inschriften von Hadrianoi und Hadianeia*, (Bonn, R. Habelt, 1987), 56-116.

tekrar kurulmuştur.⁶¹ Roma'ya karşı ilk ve en sert tepkilerden birini veren Aristonikos'un son sığınma yeri olan Stratonikeia'nın çağrıştırdığı kötü anıya⁶² rağmen geliştirilmesi, bize Hadrianus'un politikası hakkında da ipucu vermektedir.

Hadrianus, göçebe halkı kentlileştirerek ya da mevcut kentleri geliştirerek, eyaletlerde huzur ve güveni sağlamayı amaçlamıştır. Hem yeni baştan kurduğu hem de geliştirdiği kentlerin konumlarının yol ağları üzerinde ve stratejik noktalarda yer alması, imparatorun yer seçimini de rastgele yapmadığını göstermektedir. Hadrianus'un Hellen Klasik Dönemine öykünen icraatları ve doğu eyaletlerinde Hellenizm'in baskın olması, kentlerin yapılarının Hellen polisine benzer şekilde düzenlenmesini sağlamıştır. Yeni kentlerin halkı da genelde yerlilerden oluşmaktadır. Kentlere Romalıların yerleştirilmesinin yerine, sayıları oldukça az olan kentlerdeki yerel seçkinlerin⁶³ Roma yanına çekilmesi yoluna gidilmiştir. İmparatorun politikasını uygularken yerel seçkinlerle⁶⁴ birlikte dini de kullandığı anlaşılmaktadır. Nitekim imparatorun tanrılaştırılması anlamına gelen imparator kültü, eyaletlerde uygulanan *Romanizasyon*'un (romalılaştırma) araçlarından biridir. Bir diğer araç ise ordudur. Roma ordusu gerek mevcut kentlerdeki yol, köprü gibi fiziksel altyapının tamamlanması gerekse de henüz kentleşmemiş bölgelerin bayındırlaştırılması konusunda önemli bir rol üstlenmiştir.⁶⁵

61 Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, s. 54.

62 Mustafa Türk, "Anadolu'da Roma Egemenliğine Karşı İlk Büyük Tepki: Aristonikos İsyanı", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, (2024), s. 91, 93.

63 Polemon (Smyrna), Herodes Atticus (Aleksandria Troas), Laodikeialı Polemon, Smyrnalı Nicetes, Klazomenaili Scopelianus, Prusalı Dio, Miletoslu Dionysius, Epheoslu Lollianus ve Byzantiumlu Marcus, Hadrianoutherai kökenli Aristides Hadrianus'un kentlerle ilişkilerinde aracı olarak kullandığı elitlerdir (Gülbay, *Anadolu'da Hadrianus'un İzleri İmparator Hadrianus Dönemi Anadolu'da İmar Faaliyetleri*, s. 69). İmparator aynı zamanda kentlerin yöneticileri olan bu yerel elitleri kendi yanına çekerek hem bölgenin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda adımlar atılmasını, hem de Roma değerlerinin bölgeye kolayca yerleşmesini sağlamıştır. Diğer yandan yerel elitlerin imparatorlarla ilişkileri kentler açısından da yarar sağlamıştır. Örneğin Polemon, Roma ile iyi ilişkileri sayesinde Smyrna'yı Roma'ya ödediği vergiden muaf tutturmuştur. Asia Procuratoru Herodes Atticus da Hadrianus'dan aldığı paralarla (yedi milyon drahmi) Aleksandria Troas'ta Nymphaion, su kemeri ve hamam yaptırmıştır.

64 Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri", s. 132.

65 Aktüre, *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 153.

Kaynaklar ve bölgede karşılaşılan antik kalıntılar⁶⁶, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Balıkesir merkezi çevresinde kendi ekonomik imkânları veya Roma'nın desteği sayesinde gelişerek kent statüsüne kavuşan başka yerleşimler de olduğunu göstermektedir. Fakat bu kentlerin lokalizasyonları kesin olarak yapılamamaktadır (Şekil 2). Hatta kaynaklarda geçen isimlerin Mysia coğrafyasında mı yoksa çevre bölgelerden birine mi ait olduğu tartışmalıdır. Bu tartışmalı kentlerden birisi olan Pionia; Strabon tarafından Skepsis, Andeira ve Gargara kentiyle anılır.⁶⁷ Bu nedenle Ramsay, söz konusu kenti Skepsis'in güney veya güney batısına; yazarın kaynaklarından birini oluşturan Clarke ise Ayvacık Ovası'na yerleştirmektedir.⁶⁸ Fakat kentin Hierokles listesinde (663) hemen Hadrianoutherai'dan sonra anılması Hadrianoutherai'a yakın olduğu düşüncesine yol açmıştır. Bu yüzden Mysia'da aranması gerektiği ileri sürülen kent, son yıllarda Balıkesir'in batısında yer alan İvrindi'nin Gömeniç Mahallesi'ne lokalize edilmektedir.⁶⁹ Gömeniç'in kuzey batısında Ergesteria adlı bir başka Roma dönemi kenti bulunmaktadır. Perikharaksis'in Roma dönemindeki adı ya da ona yakın bir konumda bulunan kent, Balya'nın Kadıköy Mahallesi'ndeki kaleye lokalize edilmiştir. Buradaki kale, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca kentin yeri olarak tescillenmiştir. Fakat bölgede antik kalıntı barındıran çok fazla alan olması, lokalizasyon önerilerini arttırmaktadır. Roma döneminde Hadrianoutherai çevresinde olduğunu bildiğimiz son iki kent ise Germe ve Atteia'dır. Germe'nin Soma yakınlarında olduğu genel kabul görmektedir. Attea⁷⁰ ise Altıeylül ilçesinin Ovanbayındır Mahallesi'ne lokalize edilmektedir.

⁶⁶ Bölgedeki kentlerin kalıntı alanlarıyla eşleştirilmesi konusunda bkz. Christopher P. Jones, "Louis Robert in Central Mysia" *Chiron*, 44 (2014), 24 vd.; Türk, "Balıkesir Merkezi Çevresindeki Roma İmparatorluk Dönemi Kentleri", s. 104 vd.

⁶⁷ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, XIII, I, 56.

⁶⁸ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960), s. 167; 167, dp. 4.

⁶⁹ Türk, "Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri", s. 37.

⁷⁰ Ad, Phrygialı tanrı Attis'le ilişkilendirilmektedir (Cumhur Tanrıver, *Mysia'dan Yeni Epigrafik Buluntular*, (İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2013), s. 35). Fakat Attaloslar'la ilgisi de araştırılmalıdır.

Şekil 2. Balıkesir Merkezi ve Çevresindeki Antik Kentler
(Christopher P. Jones, "Louis Robert in Central Mysia", 48)

Bizans döneminde Batı Anadolu'daki Hellen ve Roma kentlerinin birçoğu; yolların yön değiştirmesi, savaşlar, depremler sonucu ıssızlaşmış ve giderek terk edilmiştir. Buna karşın, Lopadion, Poimannon gibi yeni yerleşimler önem kazanmıştır. Hellenistik ve Roma

dönemlerinin görkemli kentleri Kyzikos ve Pergamon, varlıklarını devam ettirmekle birlikte hem zenginlikleri hem de paganizmin temsilcisi olarak görüldükleri için sık sık istilaya uğramış ve yağmalanmıştır. Bu dönemde Balıkesir merkezi çevresindeki Hadrianoutherai da önemini yitirerek yerine Akhyraous ön plana çıkmıştır. Balıkesir'in yerleşim tarihi ile ilgili literatürdeki hatalardan biri bu dönüşümle ilgilidir. Arap kaynaklarına dayanarak kentin en eski isminin Akiros olduğu, daha sonra Hadrianus'un burada bir köşk yaptırmasıyla Hadrianoutherai (Hadrianus'un kalesi) adını aldığı ileri sürülmüştür.⁷¹ Ancak zamansal dizin tam tersidir. Önce Hadrianoutherai, sonra ise Akhyraous kurulmuştur.

Sonuç

Sonuç olarak Balıkesir'in tarih öncesi ve Eskiçağ yerleşim tarihi konusunda kaynak ve araştırma eksikliğinden kaynaklanan pek çok sorun vardır. Sorunlar nedeniyle bölgenin yerleşim tarihi, bazı dönemler atlanılarak veya Batı Anadolu'nun geneli hakkında verilen bilgiler üzerinden yazılabilmektedir. Bölgenin iç kesimlerinde kentleşme Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar neredeyse hiç yoktur. Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki gelişimde ise yol ağları, yer altı ve yer üstü zenginlikleri gibi özellikler yanında özellikle Roma'nın yerleşim politikası etkili olmuştur. Roma imparatoru Hadrianus'un MS. 2. yüzyılda bölgede kapsamlı bir kentlileştirme politikası izlediği anlaşılmaktadır.

Hadrianoutherai, Hadrianeia, Pionia, Attea ve Keraseis gibi kentler Balıkesir merkezi çevresinde Roma İmparatorluk Dönemi'nde (MÖ 27-MS 476) kurulan yerleşim birimlerindendir. Bu kentlerden Hadrianoutherai Balıkesir merkezine, Hadrianeia Dursunbey'e, Pionia İvrindi'nin Gömeniç Mahallesi'ne, Attea Ovabayındır'a ve Keraseis ise Savaştape'ye lokalize edilmektedir. Balıkesir Atatürk Parkı'nda yapılan kısa süreli kurtarma kazısını saymazsak bu kentlerin lokalize edildiği alanların hiçbirinde sistemli arkeolojik kazı yapılmamıştır. Bölgenin yerleşim tarihi konusundaki bir başka sorun da arkeolojik tahribattır. Tahribat; yerleşim kalıntılarına ulaşılmasını veya ulaşılsa

⁷¹ Yücel Aytaç, *Balıkesir "Bir Kentin Kimliği"*, (Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü, 1997), s. 10.

bile verilerin doğru bir şekilde değerlendirilmesini engellediği için, bölgenin yerleşim tarihinin eksiklerinin tamamlanmasının önündeki en büyük engeldir. Bu durum kentlerdeki yapılaşma faaliyetlerini tespit etmeyi imkansızlaştırdığı gibi kentlerin lokalizasyon sorunlarının devam etmesine de yol açmaktadır. Hadrianoutherai'nin lokalizasyon sorunu aydınlatılırsa, 1300'lü yıllara dayanan modern Balıkesir'in tarihçesini MS. 2. yüzyıla kadar geri götürmek mümkün olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Archaeological evidence indicates that humanity transitioned from a nomadic lifestyle to a settled life during the Neolithic Period. However, the central Balıkesir region and its surroundings have not been sufficiently studied in terms of this transition. Even though some Paleolithic artifacts have been identified, detailed information regarding the settlements in this period remains lacking. Similarly, the knowledge of Neolithic and Chalcolithic settlements in the region is quite limited. The invasions that occurred during the Chalcolithic Period are considered a contributing factor to the scarcity of settlements in the area.

During the Early Bronze Age, a culture known as the Yortan Culture, recognized primarily from necropolis findings, emerged in the Balıkesir region. However, information about the actual settlement sites associated with this culture is insufficient. It is thought that settlements in the region were abandoned towards the end of the Early Bronze Age due to severe flooding. The lack of data on these settlements complicates efforts to identify the cultural connections between the region and other Bronze Age centers in Troy and Western Anatolia.

From the Middle Bronze Age onward, settlements in Western Anatolia experienced a decline, while principalities in Central Anatolia gained prominence. This decline may have facilitated the Mysians' occupation of Balıkesir and its surroundings. The Mysians migrated from the Balkans to Anatolia since around 1200 BCE and settled in the region. However, due to their nomadic lifestyle, no permanent Mysian settlements have yet been identified. Their inability to establish a unified political entity eventually led to the region falling under the control of the Lydians, followed by the Persians. The cities of Adramytteion and Daskyleion developed during the periods of Lydian and Persian rule. Even though the central Balıkesir region was not entirely uninhabited during this period, no city by name is recorded in historical sources.

Following the Dorian invasions (1050-900 BC), Greek migrations occurred to the Aegean Islands and the western coast of Anatolia, but these migrations did not extend to the interior regions. Similarly, the colonization movements (750-550 BC) had only a limited impact on inland settlements. In 547 BC, the fall of the Lydian Kingdom brought the region under Persian rule. The most significant event of this period was the Greco-Persian Wars; however, due to the relatively low strategic and economic importance of central Balıkesir, the region suffered minimal damage during these conflicts.

With Alexander the Great's conquest of Western Anatolia in 334 BC, Hellenic culture began to penetrate the interior regions, leading to the first signs of urbanization in the Balıkesir area. The Hellenistic rulers continued this urbanization process, particularly fostering the growth of settlements along river valleys and near key trade routes. However, the most significant phase of urbanization in the region occurred during the Roman period. Following the First Mithridatic War (85 BC), Rome consolidated its control over the interior regions of Mysia. The Roman policy of urbanization in the region intensified in the 2nd century AD.

Emperor Hadrian, recognizing the underdeveloped urban structure of the Mysian hinterland, either revitalized older settlements or established new cities. Among these cities, Hadrianoi has been localized to Orhaneli in Bursa, Hadrinaeia to Dursunbey, and Hadrianoutherai to Balıkesir. However, both the precise locations and historical contexts of these cities remain subjects of ongoing debate. Future discoveries may help resolve these debates, potentially extending the history of modern Balıkesir, documented since the 14th century, back to the 2nd century AD.

During the Byzantine period, urban centers in the region diminished in size, continuing their existence either at the same locations or within nearby fortifications. The ancient roads in the north-south direction passing through the center and surroundings of Balıkesir continued to be used in the Byzantine period. This situation ensured the survival of the settlements in the region. However, security concerns led to the relocation of settlements to fortresses built on more protected hills. As a matter of fact, it is possible to see many castle ruins in the region today. These fortresses are usually located on road networks or on the banks of rivers. However, as in the case of the Roman Imperial cities in the region, the localisation of the Byzantine settlements remains controversial. For example, the localisation of Akhyraous, the most important Byzantine settlement in the vicinity of the center of Balıkesir,

is controversial. The castles in Bigadiç and Kepsut Beyköy are two of the proposed sites for the location of Akhyraous. In recent years, the suggestion of Hocakalesi in Pamukçu has gained more acceptance.

Although the most important deficiency in the settlement history of the region is seen as the insufficiency of archaeological studies, the real problem is archaeological destruction. As in almost every region of our country, there is a very intense archaeological destruction in and around the center of Balıkesir. The destruction caused by reasons such as treasure hunting, agricultural activities, construction activities and lack of awareness about historical artefacts is destroying the remains of ancient settlements day by day. This situation is the biggest obstacle to the completion of the knowledge gaps in the settlement history of the region as it prevents the remains of the settlement from being reached or evaluated correctly.

Kaynakça

- Aktüre, Sevgi: *İÖ. 6. Yüzyıldan 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Büyük İmparatorluklar Döneminde Anadolu Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 2018.
- Akurgal, Ekrem: *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: Tübitak, 1998.
- Aytaç, Yücel: *Balıkesir "Bir Kentin Kimliği"*, Ankara: Balıkesir Rotary Kulübü, 1997.
- Calder, W. M., Bean, G. E.: *A Classical Map of Asia Minor*, London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1958.
- Childe, Gordon: *Tarihte Neler Oldu*, çev. Mete Tunçay, Alaeddin Şenel, İstanbul: Alan, 1998.
- Christopher P. Jones, "Louis Robert in Central Mysia" *Chiron*, 44 (2014), 23-54.
- Çığır Dikyol, Derya: "Kuzey Mysia'nın Tarihi Coğrafyası (M.Ö. 8.-2. Yüzyıl)", (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- French, D. H., "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II: The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *Anatolian Studies*, 19 (1969), s. 41-98.
- Gezgin, İsmail: *Arkaik ve Klasik Dönemde Batı Anadolu*, Ankara: Detay, 2007.
- Gülbay, Onur: *Anadolu'da Hadrianus'un İzleri İmparator Hadrianus Dönemi Anadolu'da İmar Faaliyetleri*, İzmir: Sakin, 2023.
- Günday, Onur: "Hannibal'in Anadolu'daki Faaliyetleri ve Libyssa (Gebze?) Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli, (2017), 167-183.
- Gündoğan, Ümit: "MÖ 3. Binyılda Batı Anadolu ve Doğu Ege Adaları'nda Toplumsal Yapının Mimariye Yansıması", *Turkish Studies*, 19/2 (2024), 647-669.

- Herodotos: *Herodot Tarihi*, çev. Muntekim Ökmen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2004.
- Hüryılmaz, Halime: "Antik Dönemde Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, ed. F. Özdem, İstanbul: Yapı Kredi, 2003, 17- 27.
- Karaöz, Çiçek vd.: "Balıkesir'de Bir İlk Çağ Eyalet Başkenti: Daskyleion", *Aktüel Arkeoloji*, 80, (2021), 34-47.
- Kökten, İ. Kılıç: "1949 Yılı Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında Kısa Rapor", *Belleten*, XIII/52 (1949), 811- 829.
- Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, çev. Oğuz Yarlığaş, İstanbul: Kabalcı, 2011.
- Magie, David: *Anadolu'da Romalılar 3, Batı Anadolu Kent Devletleri*, çev. Nezih Başge-len-Ömer Çapar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2003.
- Malalas: *Weltchronik*, çev. Johannes Thurn, Mischa Meier, Stuttgart: Anton Hiersemann, 2009.
- Malay, Hasan: "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, II, (1983), 50-61.
- Mercangöz, Zeynep: "Bizans Çağında Balıkesir", *Bitek Kent: Balıkesir*, ed. F. Özdem, İstanbul, YKY, 2003, 31-50.
- Mumford, Lewis: *Tarih Boyunca Kent*, çev. Gürol Koca, Tamer Tosun, İstanbul: Ayrıntı, 2013.
- Palaz Erdemir, Hatice: "Roma'nın Küçük Asya'da İdari Bir Meselesi: Bağımsız Şehirler", *Adalya*, 7, (2004), 171-184.
- Plinius: *Naturalis Historia*, V, çev. Gerhard Winkler, München: Artemis & Winkler, 1993.
- Ramsay, William Mitchell: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Schwertheim, Elmar: *Die Inschriften von Hadrianoi und Hadrianeia*, Bonn: R. Habelt, 1987.
- Sevin, Veli: *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara: TTK, 2001.
- Sevin, Veli: *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul: İletişim, 2003.
- Stephanos Byzantinos: *Stephani Byzantii Ethnica*, Vol. I, çev. Margarethe Billerbeck, Berlin: Walter De Gruyter, 2006.
- Strabon: *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII-XIII-XIV*, çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2012.
- Tanrıver, Cumhur: *Mysia'dan Yeni Epigrafik Buluntular*, (İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 2013)
- Tekin, Oğuz: *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS. 4. Yüzyıllar Arası)*, İstanbul: İletişim, 2007.

- Türk, Mustafa: “Antikçağ’da Mysia ve Arkeolojisi”, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Türk, Mustafa: “Balıkesir Çevresinde Hadrianoutherai Örneğinde Eskiçağ Kentleri”, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019
- Türk, Mustafa: “Balıkesir Merkezi Çevresindeki Roma İmparatorluk Dönemi Kentleri”, *BANÜSAD*, 3/2, (2020), 100-119.
- Türk, Mustafa: “Eskiçağ Anadolu'sundan İki Tarihsel Kesit: Asur Ticaret Kolonileri ve Büyük Kolonizasyon Dönemi”, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Güncel Çalışmalar*, ed. Prof. Dr. Sultan Baysan, Dr. Özgür Işık, Ankara: Platus Publishing 2024, 151-163.